

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЧАЙКОВСЬКА Марина Петрівна

УДК 658.1:338.27 (477)

**ПРОГНОЗУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ СПОЖИВЧОЮ ПОВЕДІНКОЮ В
УМОВАХ ЕКОНОМІКИ, ЩО РЕФОРМУЄТЬСЯ**

Спеціальність: 08.02.03. - "Організація
управління, планування та
регулювання економікою"

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

м. Одеса - 1997

Дисертацією є рукопис наукової роботи здобувача "Прогнозування та управління споживчою поведінкою в умовах економіки, що реформується".

Робота виконана в Інституті проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України.

- Науковий керівник: - доктор економічних наук, старший науковий співробітник Альохін О.Б.
- Офіційні опоненти: - доктор економічних наук,
професор Харічков С.К.
- кандидат економічних наук, доцент
Приходько К.П.
- Провідна організація - Рада по вивченню продуктивних сил
України НАН України (м.Київ).

Захист відбудеться " 10 " листопада 1997 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.41.055.01. при Одеському державному економічному університеті за адресою: 270100, м. Одеса; вул. Преображенська, 8.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеського державного економічного університету.

Автореферат розісланий " 4 " вересня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук,
доцент

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00751164 (0)

Маркитан О.С.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. Актуальність теми дослідження

В основі будь-якої економічної реформи лежить прогноз реакцій учасників економічного процесу на рішення, що приймають органи управління. Ігнорування чи невірний облік особливостей поведінки суб'єктів економіки в кращому випадку призводить до неможливості досягнення мети реформ, в гіршому - до розбалансування функціонування усєї системи, до різкого погіршення становища її основних суб'єктів. На жаль, саме таку ситуацію можливо спостерігати в Україні як наслідок діяльності уряду в роки становлення молодій незалежній держави. Одним з найбільш яскравих виявлень недостатньо проміркованих реформ, що проводяться у країні, є тяжке становище більшої частини населення, катастрофічний його стан як людської популяції. Гостра необхідність, у зв'язку з цим, переорієнтації внутрішньої політики України на задоволення потреб людини висуває до розряду першочергових завдань, прогнозування соціально-економічних наслідків здійснюваних реформ і розробку ефективних засобів соціального захисту населення. Необхідність всебічного розгляду суб'єктів життєдіяльності зумовлена їх особливою економічною роллю в економічному суспільстві. Людина є визначальним фактором, рушійною силою будь-якої економічної системи та метою функціонування економіки суспільства. Актуальність теми дослідження визначається різким погіршенням умов життя населення, тим, що численні параметри життєзабезпечення населення наближаються до порогових значень. У свою чергу,

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

загальний стан теорії прогнозування процесів життєдіяльності людини в умовах економіки, що реформується, не дає адекватного інструментарія до вирішування проблеми надійної оцінки соціальних наслідків організаційно-економічних заходів, прогнозування та управління споживчою поведінкою людей.

Теоретичні, методологічні та методичні проблеми аналізу та прогнозування економічних аспектів життєдіяльності населення є предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних та закордонних вчених. Проте майже всі вони концентруються навколо теорії споживання, по суті ігноруючи комплексність механізму формування потреб і споживання, не враховуючи зв'язку з соціально-економічними процесами, які відбуваються в суспільстві. Події останніх років виявили недостатність цих теорій для з'ясування найважливіших прояв поведінки людей в економічній сфері, виявлення короткострокових та віддалених наслідків цих подій.

У системах, які структурно перебудовуються, традиційні засоби прогнозування споживчої поведінки виявляються практично нездатними до використання внаслідок відсутності гладкої статистичної інформації крім того, вони не дозволяють одночасно якісно виявляти внутрішні механізми досліджуваних процесів та служити кількісною основою прогнозування та управління ними.

Нааявність зазначених проблем обумовила структуру дисертаційної роботи, коло взаємосполучених питань. Теоретична та практична важливість негайного вирішення вказаних проблем в сучасних умовах в Україні мотивували вибір теми дослідження. Робота виконувалась згідно з науковою темою Е0-50 НАН України (N держ. реєстрації 0193U024611).

1.2. Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є розробка теоретичних, концептуальних положень і відповідного методичного інструментарія прогнозування та регулювання споживчою поведінкою в різноманітних організаційно-економічних умовах, а також практичних рекомендацій щодо управління поведінкою суб'єктів життєдіяльності.

Для реалізації поставленої мети треба було послідовно вирішити такі взаємозв'язані завдання:

1. Проаналізувати сучасний соціально-економічний стан соціума з метою виявлення взаємозв'язків процесів життєдіяльності з соціально-економічними процесами в суспільстві, причин існуючих негативних тенденцій та визначення найбільш ефективних засобів впливу на них.

2. Дослідити існуючі уявлення про процеси формування потреб і споживання, уточнити теоретичну та методологічну базу процесу життєдіяльності з точки зору задоволення потреб формалізації.

3. Проаналізувати існуючі методичні підходи до прогнозування процесів споживання та життєдіяльності населення, сформулювати вимоги до методів і моделей, здатних до вирішення досліджуваних завдань.

4. Розробити комплексну модель економічної поведінки соціальної групи населення, здійснити її комп'ютерну реалізацію та верифікацію на основі реальних даних.

5. Розглянути соціально-економічну ситуацію, яка склалася в Одеській області, побудувати прогнози соціальних наслідків для населення різноманітних сценаріїв управління.

6. Обґрунтувати необхідність, структуру та головні принципи комплексної системи соціального захисту населення, розробити

рекомендації щодо заходів регулювання споживчою поведінкою в перехідний період.

1.3. Предмет і об'єкт дослідження

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та практичних питань управління, прогнозування та регулювання споживчої поведінки суб'єктів життєдіяльності.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні та демографічні процеси розвитку соціума, процеси життєдіяльності соціальної групи населення в умовах переходу до ринку.

1.4. Методологія та методика дослідження

Теоретичною і методологічною основою досліджень є праці вітчизняних та зарубіжних вчених щодо теорії управління, моделювання та прогнозування процесів споживання та життєдіяльності: Агабаб'яна Е.М., Альохіна О.Б., Ашманова С.П., Багриновського К.А., Бурачаса А.Г., Вальраса Л., Вальтуха К.К., Гранберга О.Г., Дьюзенберри Дж., Кейнса Дж., Конюса А.А., Котлера Ф., Левина А.І., Лотова П.Р., Маленво Е., Райцина В.Я., Радаєва В.В., Римашевської Н.М., Саліна В.Н., Самуельсона П., Чепельова І.Д., Енгеля Е. та інш. А також матеріали конференцій і семінарів, теоретичні та прикладні проробки академічних інститутів та галузевих науково-дослідних установ, постанови державних органів.

Використовувались інструменти методів системного аналізу, економічної та математичної статистики, імітаційного моделювання, теорії управління та оптимізації, теорії графів.

Джерелами інформації були: статистичні дані Міністерства статистики України, Одеського облстатуправління, соціологічні дані.

1.5. Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дисертації полягає в розробці нового методичного підходу до прогнозування та управління споживчою поведінкою суб'єктів життєдіяльності в нестаціонарних ринкових умовах, на основі комплексної економіко-математичної моделі поведінки соціальної групи. Вона включає в себе синтез таких позицій:

- обґрунтовано необхідність розгляду процесу споживання як однієї із складових процесу життєдіяльності соціума у зв'язку з соціально-економічними процесами, які відбуваються в суспільстві;

- уточнено теоретичну базу процесів споживання, запропоновано систему понять і термінів, які дозволяють відобразити основні аспекти життєдіяльності соціальної групи, розглянуто структуру процесу життєдіяльності, основні його чинники, виявлені найбільш істотні взаємозалежності та основополагаючі гіпотези поведінки суб'єкта життєдіяльності з метою подальшої формалізації та моделювання;

- запропоновано конструктивний підхід до моделювання споживчої поведінки, що дозволить виявити внутрішні механізми споживання і одночасно стати основою прогнозування та управління;

- побудовано оптимізаційну комплексну модель поведінки соціальної групи, що є інструментом прогнозування закономірностей її поведінки в деяких припустимих організаційно-економічних умовах та опрацювання засобів соціального захисту;

- здійснено комп'ютерну реалізацію моделі поведінки соціальних груп, що формує довільну припустиму організаційно-економічну ситуацію на основі сукупності елементарних блоків, які вибрані з деякого банку механізмів;

- за допомогою розробленої моделі здійснено прогноз параметрів поведінки і життєдіяльності населення Одеської області в різноманітних організаційно-економічних умовах;

- обґрунтовано необхідність та розроблено структуру комплексної системи регулювання життєзабезпечення населення.

1.6. Практичне значення дисертаційної роботи

Практична цінність дисертаційної роботи полягає в тому, що запропонований підхід до прогнозування та управління споживчою поведінкою суб'єктів життєдіяльності на основі комплексної моделі економічної поведінки соціальної групи дозволяє оцінювати реакції соціума на здійснювані організаційно-господарські реформи, опрацьовувати ефективні засоби управління та соціального захисту населення в ринкових умовах. Виходячи з цього, запропонована модель може бути широко використана керівними органами всіх рівней при розробці економічної політики та оцінки її наслідків для населення.

1.7. Апробація роботи

Основні теоретичні положення, методичні та практичні рекомендації, які представлені автором, було докладено, обговорено та схвалено 2-им Міжнародним конгресом українських економістів "Україна в світовому економічному просторі"/Одеса, 1994р./, науково-практичною конференцією "Проблеми удосконалення бухгалтерського обліку, аудиту, статистики та інформаційних технологій"/Одеса, 1995 р./, науково-методичною конференцією "Проблеми якості підготовки і підвищення кваліфікації економістів"/ Одеса, 1996 р./, міжнародною науково-практичною конференцією "Погляд в майбутнє: молодь, суспільство, цивілізація"/Одеса, 1996 р./.

Результати виконаних автором досліджень впроваджено в Управлінні економіки та територіального розвитку м. Одеси, в Управлінні праці та зайнятості населення Одеської облдержадміністрації; використано в навчальному процесі в курсі "Інформаційні технології" для слухачів Центру підвищення кваліфікації кадрів Одеського філіалу Української Академії державного управління при Президенті України по спеціальності 8.150000 "Магістри державного управління", при виконанні робіт за темами N2/181 "Розвиток сучасної індустрії курортно-рекреаційного господарства в приморських регіонах" і N7.1/0 "Розробка морської стратегії та концепції розвитку морегосподарського комплексу України" в інституті комплексних проблем морського природокористування та НТП НАН України.

У повному обсязі матеріали дисертації докладено і схвалено на розширеному засіданні відділу соціально-економічного розвитку приморських регіонів Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України та на засіданні кафедри регіональної економіки та підприємництва Одеського державного економічного університету.

1.8. Публікації

За темою дисертаційних досліджень опубліковано 9 робіт загальним обсягом 3.4 друкованих аркуша, з яких 2.6 належать особисто автору.

1.9. Структура та обсяг роботи

Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів та висновків. Основний зміст викладено на 149 сторінках машинописного тексту. Робота має 8 таблиць, 39 малюнків, 44 формули, перелік використаних джерел з 128 найменувань та 7 додатків.

II. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

2.1. В умовах економіки, що реформується, ринок товарів та послуг зазнає істотних змін, внаслідок чого ринок набуває нових специфічних рис; відбуваються великі зміни в житті людей, що приводить до появи нових проблем в економічному аналізі. Першочерговим завданням, що стоїть перед економічною наукою, є прогнозування споживчої поведінки одного з найважливіших економічних суб'єктів - суб'єкта життєдіяльності з метою оцінки соціальних наслідків реформ, розробки ефективних методів регулювання та управління його поведінкою.

Аналіз сучасного стану та концепцій реформування економічної та соціальної сфер в Україні свідчить про те, що не були визначені конкретні цілі і науково не прогнозовані соціальні напрямки економічних реформ, не враховані наслідки їх впливу на соціум, в результаті чого невід'ємною рисою перетворень в Україні стала економічна криза та соціальна незахищеність населення.

2.2 В роботі виявлено ряд специфічних особливостей споживчої поведінки та тенденцій соціально-економічного розвитку соціума в перехідний період. До них належать:

- різке погіршення умов життя населення (у 1996 році в Україні за межею прожиткового мінімуму опинилося 30% населення, 10% - за порогом фізичного виживання), а чим нижчий загальний розмір доходів, тим у більшій залежності один від одного знаходяться потреби та попит на окремі товари;

- поглиблення диференціації населення за доходами на фоні загального зuboжіння: розрив між середньодушовими доходами 10% найбільш та 10% найменш забезпечених груп населення складає 73 рази, до 1990 року - 4-5 разів, у 1992 - 8 разів (кажучи про диференціацію населення, слід мати на увазі не тільки майнову

диференціацію, але й диференціацію за всіма найважливішими аспектами життєдіяльності);

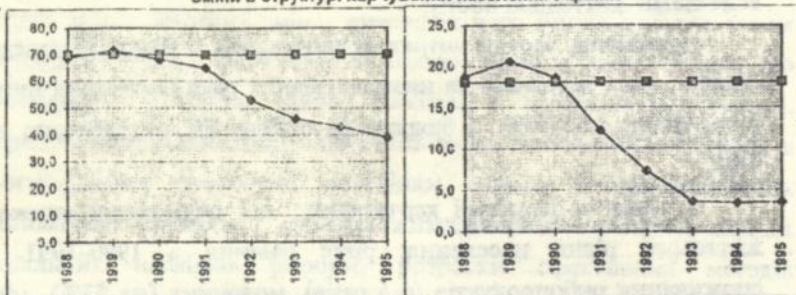
- зростання частки витрат на харчування в бюджеті населення: основна маса середньо- та низькодоходних груп населення витрачає на харчування 85-90% в бюджеті (в країнах ЄС передбачена норма 29%);

- зміни в структурі харчування, які обумовлені зниженням життєвого рівня населення: різке падіння з 1990-1991 років споживання рибопродуктів (в 5 разів), молочних (на 53%), м'ясних продуктів (на 75%), яєць (на 60%), овочів (на 20%), фруктів (в 2.5 рази). За останні 5 років рівень споживання опинився відкинутим на 20-25 років. Середньодобова калорійність харчування впала на 20%. У структурі калорійності споживання найбільшу вагу займають хлібопродукти (44%), цукор (16%), картопля (9%). Рибопродуктів споживається лише 20% медичних норм, фруктів - 40%, овочів - 65%, м'ясопродуктів - 56%;

- перекоси в структурі харчового раціону, які повністю суперечать концепції здорового харчування, недоодержання білків, вітамінів, мікроелементів призвели до ослаблення здоров'я населення, зниження імунітету, зростання захворюваності, смертності, зниження тривалості життя, до глибокої демографічної кризи.

Все викладене свідчить про необхідність негайної розробки та прийняття заходів по регулюванню процесів споживання в умовах ринку з точки зору суб'єкта життєдіяльності, а враховуючи диференціацію населення, яка поглиблюється, - конкретної соціальної групи; про необхідність орієнтації суспільства на людський розвиток, забезпечення можливостей вести здоровий спосіб життя, мати доступ до ресурсів, необхідних для підтримки життєвого рівня.

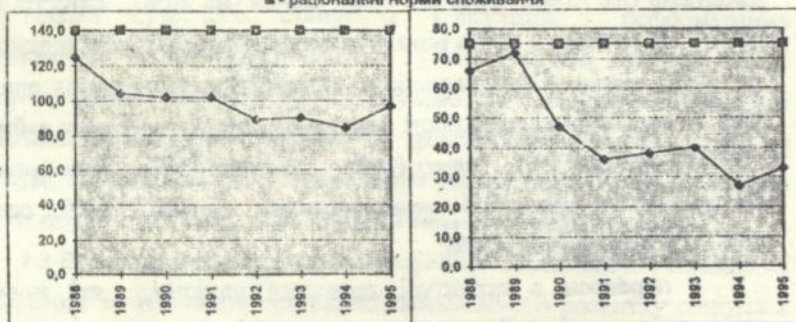
Зміни в структурі харчування населення України

1- Споживання м'ясопродуктів

2- споживання рибопродуктів

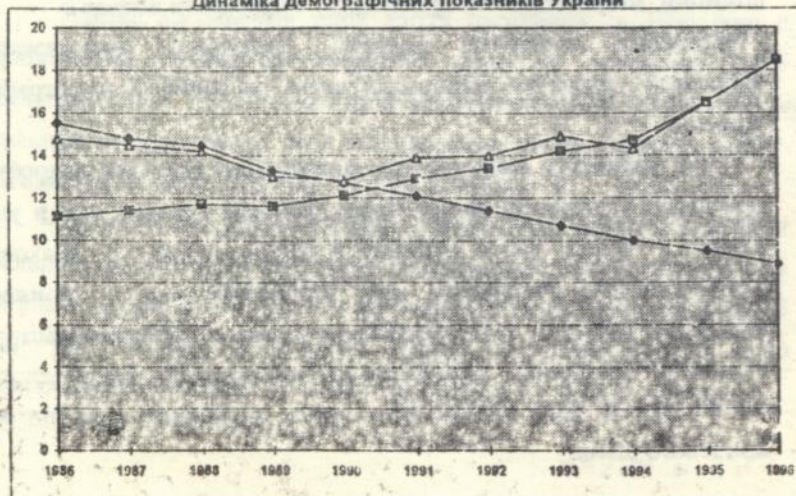
■ - раціональні норми споживання

3-споживання овочів

4-споживання фруктів

Динаміка демографічних показників України

◆ - коефіцієнт народжуваності, ■ - коефіцієнт смертності, ▲ - коефіцієнт дитячої смертності

2.3. Теоретична і методологічна література з питань прогнозування та управління споживчою поведінкою суб'єктів життєдіяльності свідчить про відсутність єдиної системи понять та термінів, наявної безлічі базисних аксіом, які охоплюють властивості потреб і благ, структуру процесу і фактори життєдіяльності, поведінки індивіда та всі основні аспекти життєдіяльності соціума в цілому, що спроможне служити основою формалізації і математичного моделювання. Наслідком цього є розгляд поведінки індивіда тільки як споживача, а не як учасника економічного процесу в цілому. Моделі прогнозування споживчої поведінки в основному розглядають лише односторонні залежності, що приводить до штучного розділення цілісності споживчої поведінки, не дозволяє врахувати вплив змін характеру споживання на якість життя і соціально-економічні процеси. Емпіричні моделі, які дають задовільний опис існуючих процесів, не дозволяють виявити внутрішню природу модельованих процесів (тобто питання про причини спостережуваної поведінки, тенденції її розвитку залишаються відкритими). Теоретичні моделі, даючи загальну якісну картину поведінки споживача, виявляючи внутрішні причини процесу, не дозволяють виявити кількісні закономірності, використовувати їх щодо прогнозування споживчої поведінки та розробки конкретних варіантів управління нею. Все це обумовило необхідність уточнення понятійно-термінологічного апарату; розгляду споживчої поведінки з більш загальних позицій, як одну з складових процесу життєдіяльності соціума, у взаємозв'язку з соціально-економічними процесами в суспільстві; застосування інших підходів до прогнозування споживчої поведінки в реформованих умовах.

2.4. В дисертаційній роботі запропонована необхідна для опису споживчої поведінки суб'єкта життєдіяльності система понять і

термінів, таких як блага, потреби (їх властивості та класифікації) режим життєдіяльності, обсяг поведінок та інш.; уточнена структура процесу життєдіяльності, описані основні елементи цього процесу і фактори, що впливають на нього (фінансові, часові, фізіологічні); висунуто ряд гіпотез відносно властивостей суб'єкта життєдіяльності (про зрівнювання благ, оптимальність споживання та інш.) і навколишнього середовища, на базі яких було б можливе відтворення спостережуваних ефектів поведінки споживачів, пояснення їх внутрішнього механізму та побудова математичної моделі функціонування суб'єкта життєдіяльності.

2.5. В роботі визначено структуру та вимоги до адекватних моделей прогнозування споживчої поведінки. Такі моделі, зокрема, повинні:

- мати структуру, що забезпечує можливість відображення основних впливів на процес життєдіяльності індивіда з боку інших учасників економічного процесу;
- описувати причинно-наслідкові зв'язки між екзогенними впливами та внутрішніми параметрами соціальної групи;
- містити опис організаційно-економічного середовища, що формується відповідним економічним механізмом, в якому здійснюється процес життєдіяльності.

2.6. Для побудови моделей такого типу в роботі пропонується конструктивний підхід, що передбачає "розчленування" досліджуваного об'єкта на найпростіші конструкції, їх вивчення і систематику, виявлення механізмів узгодження елементарних конструкцій в більш складні агрегати, аж до системи в цілому, математичний опис частин системи всіх рівнів ієрархії і синтез моделей об'єкта з заданою структурою на основі базових елементів та виявлених конструктивних правил.

2.7. На основі конструктивного підходу була розроблена комплексна модель економічної поведінки соціальної групи населення, що включає блок споживання, демографічний блок, методики оцінки рівня трудових ресурсів та формування доходу.

Відповідно до висунутої в роботі гіпотези оптимальності поведінки індивіда, споживча поведінка суб'єкта життєдіяльності в кожний момент часу інтерпретується як рішення оптимізаційного завдання спеціального виду, цільовим функціоналом якого є інтегральний показник якості життя, встановлений на безлічі допустимих режимів життєдіяльності:

$$F(Q) = F_n(R) - \frac{\beta_z}{\Phi + \Delta\Phi} z - \beta_1(x_T + x_P - x_0)\Phi^t \rightarrow \max_{Q \in D}$$

де Q - безліч параметрів поведінки соціума;

D - безліч допустимих режимів життєдіяльності;

$R = \{ r_{kj} \}_{kj}$ - матриця обсягів споживання i -го блага k -ї групи у j -го постачальника; $i_k \in I$, I - безліч індексів груп благ, J - безліч індексів постачальників;

$F_n(R)$ - показник рівня задоволення потреб представника групи;

Φ - запас грошових коштів представника групи;

$\Delta\Phi$ - обсяг матеріальної допомоги представнику групи;

β_z, β_1 - параметри "ваги" грошових та часових витрат в уявленні представника групи;

z - витрати на придбання благ;

x_T, x_P, x_0 - доля часу, використаного для роботи в господарській сфері для придбання і споживання, відпочинку;

Φ^t - фонд часу представника групи.

Співмножник $\frac{\beta_i}{\Phi + \Delta\Phi}$ дозволяє урахувати зниження значення грошових коштів в системі переваг споживача з зростанням доходів та вплив інфляції на поведінку соціума.

Інтегральний показник рівня життя в найпростішому випадку може бути представлений у вигляді композиції двох компонент: інтегрального показника рівня задоволення потреб та інтегрального показника якості середовища мешкання (отже, для суб'єкта життєдіяльності характерне прагнення як до підвищення рівня задоволення своїх потреб у благах, так і до покращення інших умов життєдіяльності).

Показник рівня задоволення потреб зображено опуклою неспадною функцією обсягів споживання благ (варіюванням структури благ в цьому випадку можна видозмінювати конкретний вид функції мети) такого вигляду:

$$F_n = \sum_k \frac{\alpha_{ik} r_{ik}}{\sum_{ik} r_{ik}} \left(\frac{\sum_{ik} r_{ik}}{R_k^0} \right)^{\frac{\sum_{ik} \beta_{ik} r_{ik}}{\sum_{ik} r_{ik}}}$$

де $\alpha_{ik}, \beta_{ik}; R_k^0$ - параметри "ik, k; "k.

За допомогою цієї формули враховується ярище взаємозаміни благ однієї групи, зниження ефекту від споживання (при всіх $\beta_{ik} < 1$) кожної наступної одиниці благ з наближенням до граничного рівня споживання R_k^0 , $R_k^0 < +\infty$, "збалансований" характер рівня задоволення потреб F_n при споживанні "сумішу" благ однієї групи, незалежність закономірностей задоволення потреб благами різних груп.

Обмеженнями оптимізаційної задачі є:

1. Лімітні: $r_{ij} \leq d_{ij}$, "ik, k, j,

де d_{ij} - пропонування блага i_k j -м постачальником.

2. Бюджетні:
$$\sum_{i,k,j} z_{i,k,j} \leq \Phi + \Delta\Phi,$$

де $z_{i,k,j}$ - витрати на придбання i_k -го блага:

$$z_{i,k,j} = \begin{cases} c_{i,k,j} r_{i,k,j} \\ a_{i,k,j} r_{i,k,j}^{b_{i,k,j}}, & 0 \leq b_{i,k,j} < 1, a_{i,k,j} > 0 \text{ "неходове" благо} \\ a_{i,k,j} r_{i,k,j}^{b_{i,k,j}}, & b_{i,k,j} > 1, \text{ "дефіцитне" благо,} \end{cases}$$

де $c_{i,k,j}$ - ціна одиниці i_k -го блага у j -го постачальника;

$a_{i,k,j}, b_{i,k,j}$ - параметри i_k, j .

3. Часові:
$$\sum_{i,k,j} r_{i,k,j}^1 r_{i,k,j} + \sum_{i,k} r_{i,k}^2 r_{i,k} \leq x_n \Phi^t,$$

де $r_{i,k,j}^1, r_{i,k}^2$ - коефіцієнти часових витрат на придбання та споживання блага.

Зміни стану групи внаслідок процесу життєдіяльності:

1. Кількість працездатного населення N_T (місткість ринку праці задається модифікованою функцією Гомперца:

$$N_T = T_0 (1 - \exp(A - a(1 - \exp(-a(c_T^* - c_T))))),$$

де T_0 - гранична місткість ринку праці;

A, a, c_T^* - параметри;

c_T - вартість робочої сили.

2. Кількість населення, обумовлена умовами життя:

$$N' = (1 - \gamma_1 + \gamma_2)^* N,$$

де N, N' - кількість населення на початок та кінець проміжку часу;

γ_1, γ_2 - коефіцієнти вибування та поповнення, що залежать від рівня добробуту та стану навколишнього середовища.

3. Баланс доходів населення: $\Phi' = (\Phi + \Delta\Phi - z)(1-g) + D,$

де Φ' - запас грошових коштів на кінець проміжку часу;

g - ставка відсотка по вкладах;

D - прибуток представника групи від участі в господарській діяльності.

Рішенням оптимізаційної задачі в деякий момент часу t є вектор d^* , такий що: $F(d^*) = \max_{q \in Q} F(q)$, при обмеженнях, що описані вище, повністю визначає поведінку соціума в поданий момент часу.

2.8. Запропонована модель була реалізована на ПЕОМ. Особливістю моделі функціонування споживача є присутність двох її складових. Перша характеризує специфіку об'єкта (його "внутрішній склад"). Друга - структуру економічних взаємодій даного об'єкта з іншими об'єктами економічної системи. При цьому відповідно до конструктивного підходу обидві складові моделі представлені у вигляді сукупності відносно самостійних (елементарних) блоків-моделей відповідних елементів інтегрованої структури економічної системи. Оскільки різноманітні моделі поведінки суб'єкта життєдіяльності можуть мати різний склад елементарних блоків, при комп'ютерному моделюванні видається головною можливістю побудови та аналізу довільної моделі, формування якої допустимо на основі заданої сукупності елементарних блоків, "набраних" з деякого банку механізмів.

2.9. Комп'ютерна модель ідентифікувалась за статистичними даними Одеської області споживання основних продуктів харчування в різних доходних групах за 1993 рік. Коефіцієнт Тейлора показав достатню адекватність моделі реальним процесам: середнє значення коефіцієнта - 0.035. Ретроспективний прогноз споживання продуктів харчування на 1995 рік свідчить про достатньо високу точність прогнозу. Середнє відносне відхилення прогнозованої моделі - 2%, максимальне - 19%, середнє по модулю - 8%. Коефіцієнт кореляції фактичного та прогнозованого показника - 0.959; коефіцієнт Тейлора - 0.071.

Проведені експерименти є свідченням цілком задовільної якості моделі та можливості її використання, при адекватному параметричному налагодженні, для дослідження та прогнозування споживчої поведінки в сучасних умовах.

2.10. Обґрунтовані та розроблені підходи і методи використовувалися щодо прогнозування процесів споживання і зв'язаних з ними соціальних процесів в Одеській області.

Необхідність розробки прогнозів ніколи не була такою важливою, як в умовах нестабільної економіки. Нечіткість інформації, безліч факторів і причинно-наслідкових зв'язків, їх різновекторність впливів є супутниками прийняття рішень та знижують рівень вірогідності прогнозів. На комп'ютерній моделі було прораховано кілька варіантів поведінки населення в різноманітних організаційно-економічних умовах, були апробовані різні методи соціального захисту малодоходних верств населення та їх ефективність (зміна структури споживання та якості життя) стосовно до різноманітних груп.

Проведені експерименти продемонстрували можливості:

- використання моделі щодо розрахунку траєкторій параметрів життєдіяльності населення залежно від організаційно-господарських умов, що створюються;

- виявлення напрямків соціально-економічних реформ, які призводять до недопустимих чи бажаних траєкторій параметрів життєдіяльності;

- прогнозування наслідків різних стратегій розвитку загальноекономічної ситуації;

- виявлення майбутніх соціальних проблем суспільства.

2.11. В роботі розглянута структура регуляторів процесу споживання в розрізі стадій процесу життєдіяльності з точки зору розробки засобів соціального захисту населення. Розроблено

рекомендації щодо переборення непогодженості в методології та методиці розрахунку прожиткового мінімуму. Обґрунтована необхідність реформування, опрацьовані вимоги та структура системи регулювання життєзабезпеченням і соціального захисту населення, яка базується на диференційному підході до вибору методів управління соціальними групами, з науково прогнозованими наслідками, що не стимулює утриманські настрої, проте дозволяє вижити особливо нужденним.

3. ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

В дисертаційній роботі сформульовані висновки та пропозиції теоретичного, науково-методичного та прикладного характеру. Головними з них є такі:

- Неоднорідність населення та його реакцій на економічні перебудови диктує необхідність диференційного підходу до вивчення життєдіяльності людей, розгляду як об'єкт дослідження окремих соціальних груп населення.

- Тісна взаємообумовленість економічних та неекономічних аспектів життєдіяльності людей, яка була неочевидна при плавному розвитку економіки, починає відігравати критичну роль в нестационарних умовах.

- Проведений аналіз соціально-економічних процесів соціума висвітив катастрофічну ситуацію, що склалася в структурі споживання населення України, яка ставить загрозу генс фонду та виживанню нації, веде до глибокої демографічної кризи. Кризова соціально-демографічна ситуація підсилюється дією таких чинників, як бідна інфраструктура охорони здоров'я; складні екологічні обставини; соціально-психологічний стрес як реакція на зниження доходів, зростання цін, невпевненість у майбутньому дні та беззахисність перед новими обставинами. Проте найважливішим

фактором, що негативно впливає на здоров'я населення, є погіршення якості та структури споживання внаслідок різкого падіння реальних доходів.

- Соціум є складним соціально-економічним утворенням, природа якого допускає значну кількість різноманітних засобів впливу та нерідко неочевидну відповідну реакцію як самого соціума, так і інших суб'єктів економіки. Ці обставини обумовили необхідність використання економіко-математичних методів щодо прогнозування, регулювання та управління поведінкою соціума.

- Знання структури процесу життєдіяльності довільної соціальної групи людей дозволяє виявити точки, впливаючи на які, можливо регулювати поведінку індивіда та режим його функціонування в цілому. В дисертаційній роботі була запропонована концептуальна модель процесів життєдіяльності, визначені вимоги до математичних моделей прогнозування та регулювання поведінки суб'єкта життєдіяльності в нестационарних умовах, які роз'яснюють внутрішні причини дослідженої поведінки, тенденції розвитку та застосовуються до розробки заходів регулювання та соціального захисту населення. Для побудови моделей такого типу запропоновано конструктивний підхід.

- В дисертаційній роботі побудована оптимізаційна модель прогнозування та регулювання поведінки суб'єктів життєдіяльності, у відповідності з якою поведінка суб'єкта життєдіяльності в кожний момент часу інтерпретується як рішення оптимізаційного завдання, цільовим функціоналом якого є інтегральний показник якості життя, визначений на безлічі припустимих режимів життєдіяльності, а обмеженнями, що формують безліч припустимих поведінок, є сучасний стан індивіда його інфраструктури, стан навколишнього

середовища, ринків благ та праці, динаміки доходів і фізичні обмеження параметрів процесу та екзогенних факторів.

- Ефективності різноманітних засобів впливу на процес функціонування суб'єктів життєдіяльності, які вимагають різних зусиль суспільства, принципово різноманітні. Все це вказує на наявність, особливо з урахуванням диференційного підходу до верств населення, складної проблеми вибору методів соціального захисту та необхідності розробки відповідного інструментарія кількісного аналізу ефективності різних методів соціального захисту, вибору їх раціонального сполучення, створення комплексної системи регулювання та соціального захисту населення в умовах переходу до ринку.

4. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ОПУБЛІКОВАНІ В ТАКИХ РОБОТАХ:

4.1. Алехин А.Б., Чайковская М.П. Моделирование и анализ поведения предприятия на рынке ресурсов//Соціально-економічні та економіко-екологічні проблеми вільного підприємництва: Зб.наук.пр. - Одеса:Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень АН України, 1992. - 1.06 д.а.

4.2. Алехин А.Б., Чайковская М.П. Прогнозирование поведения субъектов жизнедеятельности в условиях нестабильной экономики// Управління розвитком підприємництва: Зб.наук.пр. - Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень АН України, 1993. - 0.63 д.а.

4.3. Алехин А.Б., Чайковская М.П. Моделирование анализ предприятия на рынке продукции//Управління розвитком підприємництва: Зб.наук.пр. - Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 1993. - 0.5 д.а.

4.4. Чайковская М.П. Анализ влияния потребления населением важнейших продуктов питания на социальные процессы на примере Одесской области/Вісник соціально-економічних досліджень. - Одеса:АО ЗТ "ИРЭНТиТ", 1997. - 0.44 д.а.

4.5. Чайковская М.П. Экономико-математическое обоснование методов социальной защиты населения в условиях реформируемой экономики/Вісник соціально-економічних досліджень. - Одеса:АО ЗТ "ИРЭНТиТ", 1997. - 0.38 д.а.

4.6. Чайковская М.П. Исследование поведения потребителя на компьютерных моделях//Проблеми удосконалення бухгалтерського обліку, аудиту, статистики та інформаційних технологій: Матеріали підсумкової науково-практичної конференції. - Одеса: ОДЕУ, 1995. - 0.06 д.а.

4.7. Чайковская М.П. Моделирование демографических процессов социума с учетом экологического фактора//Погляд в майбутнє:молодь, суспільство, цивілізація:Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Одеса:ОДПУ, 1996. - 0.13 д.а.

4.8. Алехин А.Б., Чайковская М.П. Использование модели жизнедеятельности социума в процессе подготовки молодых специалистов//Погляд в майбутнє:молодь, суспільство, цивілізація: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Одеса: ОДПУ, 1996. - 0.13 д.а.

4.9. Алехин А.Б., Чайковская М.М. Моделирование поведения потребителя и его применение в деловых играх//Проблеми якості підготовки і підвищення кваліфікації економістів: Матеріали науково-методичної конференції.-Одеса:ОГЕУ, 1996. - 0.13 д.а.

ANNOTATION

Chaykovskaya M.P. Prognosing and regulation of the consumer conduct under the conditions of transition to market economy. The dissertation on grace of scientific degree of the candidate of economic sciences. A specialty 08.02.03. -

"Organization of Management, Planning and Regulation of Economics". Odessa State University of Economics. 1997.

The dissertation is a manuscript containing theoretical researches, practical methods of prognosing and management of economic consumer, estimation of social consequence of economic reforms. The introduction of the research results is realized on the state management organization of Odessa.

АННОТАЦИЯ

Чайковская Марина Петровна. Прогнозирование и управление потребительским поведением в условиях реформируемой экономики. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности - 08.02.03. - "Организация управления, планирования и регулирования экономикой. Одесский государственный экономический университет, 1997 г.

Диссертация содержит исследование теоретических, методических и практических вопросов прогнозирования и управления потребительским поведением. Разработан и обоснован подход к прогнозированию экономического поведения социума, оценке социальных последствий экономических реформ на основе комплексной экономико-математической модели. Осуществлено внедрение результатов в органах государственного управления г. Одессы.

Ключові слова: прогнозування, споживча поведінка, соціум, суб'єкт життєдіяльності, комп'ютерний аналіз, оцінка наслідків реформ, соціальний захист населення.

Чайковська

Підписано до друку 16.07.97 р. Замовлення 444, формат паперу
60x84 1/16, обсяг 1.25 др.арк. Тир. 100 примірників.
Одеський державний економічний університет
м.Одеса 26, вул. Преображенська, С.

Ar 38 H 24

423008

Ab 38.459
AB 38.459